

John Komlos: A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai

Botos Katalin

DOI: xxxxxxxx

John Komlos, 1956-os magyar emigráns szép életpályát futott be. Chicagóba került, majd az ottani egyetemen 1978-ban történelemből, 1990-ben pedig közgazdaságtanból szerzett PhD fokozatot. Több egyetemen is tanított ezek után, vendégprofesszorként a Harvardon, az észak-karolinai Chapel Hill Kutatóegyetemen, amely az egyik legrégebb közösségi fenntartású egyetem az USA-ban, Európában pedig St. Gallenben, Bécsben és Németországban. Pályája hosszú, utolsó szakaszát a Münchener Egyetemen töltötte gazdaságtörténész professzorként.

Kutatásai során kliometriával foglalkozott, ami ökonometriai módszerek alkalmazását jelenti a gazdaságtörténetben, mennyiségi adatok alapján való megközelítést a Nobel díjas Robert Fogel nyomdokain. Tagja lett a Kliometriai Társaságnak is. Kutatásai során összehasonlított a gazdaságtudomány és az egészségtudomány kapcsolatával. 2003-ban megalapított egy napjainkig működő folyóiratot Economics and Human Biology címmel. Egyre világosabbá vált számára, hogy a gazdasági növekedés nem hoz minden szempontból pozitívumot a társadalom életében, hogy csak az egyre kritikusabbá váló tömeges elhízást, s az abból fakadó betegségeket említsük. Napjainkban Angus Deaton és felesége könyve, a Death of Dispair – amelyre utal Komlos is – ezt a kapcsolatot sokszorosan alátámasztja. Deatonék rámutatnak arra, hogy a gazdasági helyzet okozta problémák kétségbeesett menekülést eredményeznek a drogokhoz, amely az öngyilkosságok nagy számához vezet.

Komlos figyelme fokozatosan afelé fordult, hogy általában milyen disszonanciák tapasztalhatók a főáramú közgazdaságtan és a való élet között. Ha egészen napjainkig követjük a folyamatokat, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy az USA-ban a Covid után a legszegényebb afroamerikai polgárok várható élettartama két és fél évet visszaesett. Ilyen visszaesésre a világ fejlett országaiban nincs példa az elmúlt évtizedekben. A mű „tankönyv”, közgazdaságot tanulni szándékozóknak íródott, de a szót azért teszem idézőjelbe, mert a „Real-world economics” egy komoly elemző tanulmány. Pontosan adagolva, széleskörű irodalmat felölelve. Amellett, hogy tankönyvszerűen szerkesztett, a 2023-as kiadásba beleépítette a szerző azokat a tanulmányait is, amelyeket a közelmúlt éveiben jegyzett. Mind a pandémia hatásairól, mind

a rasszizmusról, amely fura előjelváltozással tömegmozgalommá vált az USA-ban. Ezúttal a fekete bőrű lakosság haragja formájában, a fehérek ellen.

Komlos már könyve első kiadásában is megvizsgálta, hogy milyen makró- és mikroökonómiai tételek szerepelnek a közgazdaságtan alaptankönyveiben, amelyek nem felelnek meg a való életben tapasztalható jelenségeknek. (Erről a könyvről a magyar szakirodalomban is megjelent értékes recenzió.)¹

A legfrissebb, 2023-as angol nyelvű kiadás azonban néhány fejezettel kibővült. A szerző a könyve végén összefoglalta, hogy milyen torzulások mentek végbe az USA reálgazdaságában és pénzügyi rendszerében az elmúlt több mint negyedszázadban. Az bizonyos, hogy a való világ tényei napjainkra eltérnek attól az időszaktól, amelyben megfogalmazódtak az általánosan használt tankönyvek. Ezen tananyagok tételei matematikailag levezetve kifogástalanok ugyan, de Komlos ezt a közgazdaságtant „Blackboard Economics”-nak nevezi, ami csak az iskolai táblákon igaz. A torzulások elsősorban a gazdaságtan területén jelentkeznek a való életben, de nem csak ott. Tulajdonképpen az alapító atyák koncepciója csúszott félre. Igen fontos jogi, politikai változások mentek végbe.

Komlós ezeket az alábbiakban foglalta össze könyvében.

Az USA alkotmánya idejémműlttá vált. Nem fejezik ki a választások a többség akaratát, mert a jogi szerkezetben a választókörihatározás oly módon történik, hogy gyakran olyan elnökök nyernek, akiknek szavazói nincsenek feltétlenül többségben. A költségvetési hiány Damoklész kardjaként akadályoz meg sok észszerű kiadást, ami persze, azért van, mert a hivatalos ideológia alapján minden elnök az adócsökkentésektől várja a gazdaságélénkülést. És a gazdag rétegek már eleve aránytalanul kevéssel járultak hozzá az elmúlt időkben is a közös kiadásokhoz. Reagan óta a költségvetési bevételek jelentős részét az államadósság kamatai teszik ki. 2020-ban például az egyötödét. (Lám így lesz a mindenki által fizetett adóbevételekből a kamatok révén jövedelem, a gazdag állampapír-vásárlók számára.)

Súlyos gond a nagy magánadósság is, nem csak az államadósság. Az USA háztartások egy harmada pénzügyileg ingatag, nincs tartaléka nehéz helyzetekre. Jószó szerint arra keresnek a polgárok, hogy a lakáshitelüket, oktatási hiteleiket és egyéb adósságaikat szolgálni tudják.

Nincs elegendő megtakarítás. Az emberek 74%-a fizetéstől fizetésig él. A lakosság 17%-a kifejezetten pénzügyileg törekeny. Ha beüt egy betegség vagy természeti csapás, netán elvész a munkahely, akkor teljesen kiszolgáltatottakká válnak a családok.

Az USA-nak jelentős (800 milliárd dollár) kereskedelmi deficitje van, ami munkahelyek exportját jelenti. (A szerző az összefoglalásnál nem említi külön, de a recenzió nem kerülheti meg a tényt, hogy ennek oka maga a dollár alapú nemzetközi pénzügyi rendszer.) Az importért dollárral lehet fizetni, nem kell megtermelt áruszállítással kiegyenlíteni azt. Nem kell, mert nem is lehet, hiszen nem akarnak annyi amerikai árut vásárolni más országokban, mint amennyit az USA vesz. Nem akarnak, mert maguk olcsóbban tudják előállítani.

1 Honvári Patricia: Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell Közgazdasági Szemle, 2021. március (332–336. o.)

Hatalmas a hadikiadás (750 milliárd dollár), ami a költségvetési bevételek egy-harmada. Igaz, a hadicélú kutatások viszik a prímet, és az eredményeknek egy része átmegy a polgári szférába is, de azért mégis borzasztóan magas, több, mint az utána következő 10 fejlett ország hadikiadása együtt. (Ezt az állandóan növekvő államadósság mellett többek között azért engedheti meg magának az USA, mert a dollár alapú pénzügyi rendszerben a fölös dollárt a devizatartalékaiba helyező országok jegybankjai, és minden más, dollárt felhalmozó piaci szereplő a világban, valójában ingyen *hitelt nyújtanak az amerikai gazdaságnak.*)

A pénzügyi szektor nem a reálgazdasággal, hanem járadékvadászattal foglalkozik. A legnagyobb pénzügyi intézmények befektetéseinek csak 15%-a megy új üzleti vállalkozások finanszírozására. A pénzintézetek többnyire értékpapírok, ingatlanok és egyéb eszközök forgalmazását segítik. Ez a lakosság 20%-át szolgálja (mert ez a 20% rendelkezik az említett eszközök 80%-val).

A GDP és a foglalkoztatás nem alakul párhuzamosan. „Mismach” is tapasztalható, vagyis egyidejű munkaerőkereslet és foglalkoztatási hiány különböző területeken. A képzett munkaerőt igénylő munkahelyeken munkaerőhiány van, az átlagos munkanélküliség mutatója viszont – amely a kevésbé képzetteket is magában foglalja – magas.

Súlyos oktatási problémák terhelik az USA-t. Drága a tanulás, nagy a fiatalság emiatti eladósodása. Sokan szinte életük végéig viszik magukkal a diákhitelk terhé. A szegényeknek nincs esélyük a modern igényeknek megfelelő munkahelyre felkészítő képzéseket elvégezni.

Az infrastruktúra erősen leromlott az USA-ban. Utak, csatornahálózatok és egyéb közcélú létesítmények igen rossz állapotban vannak. (Ezen a téren a közelmúltban történt egy jelentős előrelépés: a szükségesnek látszó háromezer milliárd dollár egy harmadát megszavazta e célra a Kongresszus, de igazából a felvetett kérdések közül csak ebben történt elmozdulás.)

Sokasodnak az ökológiai problémák. A globális felmelegedés tény. A környezeti károk helyenként szinte fenntarthatatlan helyzeteket eredményeznek. Az a legnagyobb gond, hogy az ökológiai tényezőre a gazdaságtudomány az oktatásban nem fordít kellő figyelmet, az okozott károk nem jelentkeznek megfelelően a kalkulációkban.

Ideológiai harc folyik: a szegényekre érzékeny politikát „szocialistának”, az amerikai szabad szellemmel ellentétesnek állítják be a közvélemény előtt, a diktatúrákkal társítják. Nem ismeri el a főáramú közgazdaságtan, hogy a szegénység nem egyéni kudarc, hanem rendszerfüggő. Nem igazságos a gazdagok túlzott vagyona. Helyes lenne annak egy részét a szegénység felszámolására fordítani.

A korábbi roosevelti, vagy fordí kapitalizmus helyett ma „kimentő kapitalizmus” van. A háborút követő negyedszázadban a bérek és profitok párhuzamosan növekedtek. Reagan óta viszont a reálbérek nem emelkedtek. Nöttek a társadalmi-vagyoni különbségek. A sokasodó pénzügyi válságok az államot mégis aktivizálták, de nem (első-sorban) a dolgozó rétegek megsegítésére, hanem a pénzügyi szektor megmentésére. Igen nagy pénzmennyiségeket pumpált a gazdaságba a Fed, és fordítottak jelentős közpénzeket bankmentésre. Ez rendkívül növelte (és növeli) a társadalmi feszültségeket.

Burkolt rasszizmus van a gazdasági rendszerben. Direkt megkülönböztetés törvényileg ugyan nem lehetséges, de azt például semmi nem tiltja, hogy ne a feltételez-

hető termelékenységen alapján vegyen fel munkaerőt a munkáltató. (Az afroamerikaiak nagy része nem kap megfelelő képzést, így többnyire nem eléggé termelékenyen dolgozik. A vállalatok vezetése a munkaerőfelvételnél pedig – a korábbi tapasztalatok alapján – már eleve megelőlegezi a bőrszín alapján, hogy „nem érdemes felvenni, mert nem lesz elég hatékony”).

Nehéz változtatni a begyepesedett ideológiákon, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a nagy állam kártékony. Pedig az új fázisba érkező gazdaság innovatív megközelítést kíván, az új területeken a képzések támogatását igényelné. Komlos szerint a mainstream közgazdaságtan nem ad használható megoldásokat a gazdasági élet számára. A kormányzat folyamatos adócsökkentési javaslatai szűkítik a központi gazdaságpolitikai akciók lehetőségét.

A pénz szerepe a politikában általában túl nagy. A lobbisták mindent elérnek a törvényhozásban, különösen a pénzzel összefonódó választási küzdelmekben. Olyan képviselőket támogatnak, akik – bármelyik párthoz tartozzanak is – a pénztőke érdekeit képviselik. (Ezt már Joseph Stiglitz könyveiben is olvashattuk: Nem „egy ember – egy szavazat”, hanem „egy dollár – egy szavazat” elve érvényesül.) A pénzbeli kampany-támogatási korlát eldöntése a vállalatoknál ezt csak fokozta.

John Komlos nem szeretne beletörődni abba, hogy ezek a változások fátumot jelentsenek az amerikai társadalom számára. Szerinte létezik olyan humanista közgazdaságtan, amely a való élet törvényszerűségeiből indul ki, és a közösség javát keresi az alapító atyák szellemében. A piac szükséges a modern gazdaság működéséhez, de nem holmi láthatatlan kézként. (Eddig is nagyon is látható kézzel kellett az államnak kimentenie a spekulatív működés miatt bajba jutott pénzügyi intézményeket.) Szerinte jól szervezett intézmények, szigorú ellenőrzés és megfelelő politikai rendszer kell ahhoz, hogy a piaci mechanizmus valóban a közjót szolgálja.

A szerző folyamatosan hangsúlyozza, hogy mennyi akadály tornyosul az ilyen változtatás előtt. A tökéletlen információ, az opportunisták viselkedés, a képességek különbözősége, az externáliák, a környezetszennyezés, a biztonság fontossága, a piacok hiánya számos helyen, a tranzakciós költségek, a bizonytalanság, a „túl-nagy-hogy-elbukjon” monopóliumok, oligopóliumok, monoposzóniás helyzetű szereplők léte, a nem racionális döntések, a munka, vagyon, és jövedelmek egyenlőtlen elosztása. Mindezekkel a tényekkel a hivatalos közgazdaságtani oktatás gyakorlatilag nem foglalkozik, holott ezen kérdések többségének Nobel díjat elért kutatója van már (Herbert Simon, Amartya Sen, George Akerlof, Michael Spence, Joseph Stiglitz, Daniel Kahneman, Paul Krugman, Oliver Williamson, Robert Shiller, Richard Thaler). Ezen ismeretek hiányában a fiatal közgazdászok valójában felkészületlenül vágnak neki az életnek.

Ezen szeretne Komlos könyve valamit segíteni. Záró fejezetéhez Nelson Mandela mondása szolgált mottóul:

„It always seems impossible until it is done.” (Minden lehetetlennek tűnik, amíg meg nem tesszük.)

Nem kétséges, hogy meg kell próbálni a közgazdasági oktatás fejlesztését, hozzáigazítását az új ismeretekhez és a valóság tényeihez. Mindenesetre örömteli, hogy John Komlos könyvének immáron a harmadik, bővített kiadása jelent meg. ■

